

PRZYSZŁOŚĆ MULTIKULTUROWYCH SPOŁECZEŃSTW: POMIĘDZY RELATYWIZMEM I FUNDAMENTALIZMEM

FUTURE OF MULTICULTURAL SOCIETIES:
BETWEEN RELATIVISM AND FUNDAMENTALISM

Recenzja: Peter Berger, Anton Zijderveld, *Pochwała wątpliwości. Jak mieć przekonania i nie stać się fanatykiem*, przekład Stefan Baranowski, wydawnictwo vis-à-vis/ Etiuda. Kraków 2010, s.162*

Emilia Zimnica-Kuzioła

Uniwersytet Łódzki

Pierwszego z dwu autorów nie trzeba przedstawiać. Jego książki znane są każdemu studentowi socjologii i religioznawstwa (*Zaproszenie do socjologii*, *Społeczne tworzenie rzeczywistości napisana z Thomasem Luckmannem*, *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, *Rewolucja kapitalistyczna: pięćdziesiąt tez o dobrobycie, równości i wolności*, *Etyka kapitalizmu* (red.), *Pytania o wiarę. Sceptyczna zachęta do chrześcijaństwa*). Prace, których autorem bądź współautorem jest Peter Berger (socjolog i teolog, pastor luterański), reprezentują socjologię wiedzy i religii. Przypomnę kilka faktów biograficznych. Peter Berger urodził się w Wiedniu w 1929 roku. Po drugiej wojnie światowej – w 1946 roku – jako nastolatek wyemigrował do Stanów Zjednoczonych. Wykładał na kilku uczelniach, między innymi w The New School for Social Research, Rutgers University i Boston University. W tej ostatniej instytucji aż do emerytury był dyrektorem Institute for the Study of Economic Culture (obecnie jest to Institute on Culture, Religion and World Affairs-CURA).

Anton Zijderveld (urodzony w 1937 roku) jest holenderskim socjologiem, teologiem i filozofem. Od 1985 roku do 2002 roku wykładał na Uniwersytecie Erazma w Rotterdamie. Jest autorem wielu książek z socjologii kultury. Warto wymienić choćby następujące: *Socjologia głupoty*, *Teoria interakcjonizmu symbolicznego*, *Rzeczywistość w lustrze*, *Społeczeństwo spektaklu*, *Paradoks życia codziennego*, *Populizm jak ruchome piaski* czy *Teoria miejskości*.

Wspólne dzieło, wynik aliansu naukowców – *Pochwała wątpliwości*, dalekie od *political correctness* przetłumaczone zostało na wiele języków, w tym niemiecki, włoski, koreański, japoński, portugalski i chiński.

---

* Tytuł oryginału: *In Praise of Doubt. How to Have Convictions Without Becoming A Fanatic*. Harper, New York, 2009.

Książka napisana jest według reguł Kartezjańskich – *clara et distincta*. Jej zaletą jest jasność i wyrażność” sądów, a także umiar w posługiwaniu się specjalistyczną terminologią. Można zatem powiedzieć, że jej adresatami są nie tylko naukowcy, ale wszyscy zainteresowani intelektualnym dyskursem dotyczącym problemów współczesności.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów, z których pierwsze cztery zdają sprawę z istniejącego *status quo*. Autorzy omawiają zjawiska pluralizmu, dyferencjacji, deinstytucjonalizacji w świecie współczesnym oraz negatywne i skrajne – w ich przekonaniu – zjawiska relatywizmu i fundamentalizmu. Trzy ostatnie rozdziały książki zawierają program pozytywny – są próbą nakreślenia polityki i etyki umiaru, pokazują znaczenie dla życia jednostki i zbiorowości „zdrowych wątpliwości”. Wszystkie rozważania poparte są licznymi przykładami z różnych kręgów kulturowych i nawiązują do socjologicznej literatury przedmiotu. Uczeni patrzą na rzeczywistość z perspektywy akademików, którzy dzielą się z czytelnikami nie tyle wiedzą, co mądrością i zostawiają im rodzaj naukowego testamentu. Wskazują w nim strategię budowania pokojowego współistnienia wielokulturowych społeczeństw.

Autorzy z troską przyglądają się nowoczesnemu, otwartemu na różnice i hipertolerancyjnemu światu. To, co jest wartością, generuje też niebezpieczeństwo chaosu aksjologicznego i zagubienia sensu. Jednostka pozbawiona stałych wzorów zachowań, pewników, autorytetów może poszukiwać balansu, psychicznego komfortu, uciekając od relatywizmu w stronę fundamentalizmu. Uproszczona wizja świata, manicheizm, przekonanie o posiadaniu prawdy absolutnej to druga skrajność. Między relatywizmem i fundamentalizmem autorzy sytuują stanowisko pośrednie, postawę racjonalnego wątplenia, której są zdecydowanymi zwolennikami.

Relatywizm poddaje w wątpliwość samo pojęcie prawdy – na jego gruncie przywoływane jest pytanie Piłata: *Cóż to jest prawda?*, które wyraża sceptycyzm co do możliwości badania obiektywnych faktów. Nastąpił kres „wielkich narracji”, nie ma wiedzy pewnej i niepodważalnej. Zdaniem autorów *Pochwały wątpliwości*, relatywizm jest groźny, ponieważ każe powstrzymać się od wartościowania, także od oceny zjawisk niebezpiecznych, niemoralnych, dekadentkich, barbarzyńskich. Postmoderniści: Michel Foucault, Jacques Derrida, Richard Rorty doprowadzają relatywizm do skrajności: „nie istnieją fakty – jedynie narracje, a wszystkie one są epistemologicznie równorzędne” (Berger, Zijderveld, 2009/2010, s. 70). Relatywizm, poprzez nadmiar wątpliwości, jest niebezpieczny dla stabilności społeczeństwa, ponieważ implikuje osłabienie zbiorowej świadomości i solidarności: „Bez wspólnych wartości społeczeństwo zaczyna się rozpadać, ponieważ zachowania poszczególnych ludzi stają się całkowicie przypadkowe. Moralność staje się sprawą indywidualnych preferencji i przestaje być przedmiotem publicznego sporu” (Berger, Zijderveld, 2009/2010, s. 74). Relatywista bywa cynikiem, który nie stara się przezwyciężyć wątpliwości, bo one stanowią endemiczną cechę jego światopoglądu. Autorzy stwierdzają *expressis verbis*:

Jeśli <wszystko uchodzi>, zarówno poznawczo, jak moralnie, jakiekolwiek przekonania stają się w zasadzie nieistotne: jeżeli nie istnieje coś takiego jak prawda, własne stanowisko staje się sprawą całkowicie arbitralnego wyboru [...] Relatywizm ma także konsekwencje normatywne: może prowadzić do wniosku, że <narracja> gwałciela jest równie słuszna jak <narracja> jego ofiary. (Berger, Zijderveld, 2009/2010, s. 114)

Według autorów, równie groźny we współczesnym świecie jest fundamentalizm, który jest „próbą przywrócenia oczywistości tradycji, zwykle rozumianą jako powrót do (prawdziwej lub wymyślonej) nieskazitelnej przeszłości tejże tradycji” (Berger, Zijderveld, 2009/2010, s. 78). Istotą jest tu agresywna pewność i próba narzucenia społeczeństwu jedynie słusznej wizji rzeczy-

wistości, jedynie słusznych przekonań i wartości. Inną wersją fundamentalizmu jest sekciarski mikrototalitaryzm istniejący w ramach małych grup społecznych. Izolacja od zewnętrznego świata zapewnia w enklawie podtrzymywanie struktury wiarygodności i zapobiega kontaminacji poznawczej. Tutaj nie można mieć wątpliwości, a jeśli jednak pojawiają się myśli nieortodoksyjne, trzeba je wyrugować poprzez określone mechanizmy psychologiczne i apologetyczne.

STANOWISKO POŚREDNIE

Autorzy starają się pokazać religijne, moralne i polityczne implikacje stanowiska pośredniego, wykraczającego poza dychotomię relatywizm-fundamentalizm. Człowiek wątpiący ma świadomość własnych ograniczeń w dążeniu do prawdy, ale podejmuje wysiłek wieloaspektowego poznawania świata. Jest refleksyjnym podmiotem, nie ucieka się do obiegowych sądów, uprzedzeń, stereotypów. Od relatywisty różni go przekonanie, że obiektywna prawda istnieje i zadaniem jednostki jest dążenie do jej odkrywania. Intelktualna uczciwość nie pozwala mu na ignorancję i samozadowolenie, toteż stara się spoglądać na świat z wielu punktów widzenia, z różnych perspektyw.

Autorzy cenią liberalną demokrację, gwarantującą prawa obywatelskie, swobodę religijną, wolność zrzeszania się. Ich zdaniem, jest to najlepszy system polityczny, umożliwiający pokojowe komunikowanie się z tymi, którzy nie podzielają zbiorowych przekonań. Instytucje społeczeństwa obywatelskiego mają ważne zadanie mediacyjne – ich celem powinno być łagodzenie i rozwiązywanie konfliktów społecznych. W ramach państwa demokratycznego powinno być miejsce dla stowarzyszeń propagujących własny styl życia, własne spojrzenie na wiele kwestii, także światopoglądowych, religijnych i moralnych.

Berger i Zijderveld stoją na stanowisku „etyki odpowiedzialności i umiaru” (dopuszczającej wątpliwości). Podkreślają, że państwo powinno chronić podstawowe prawa człowieka, zinstytucjonalizować jego prawo do godności i wolności. Ich zdaniem, moralne zobowiązania mogą być oparte o stałą antropologiczną, uniwersalną naturę ludzką (ich sposób uzasadniania powinności moralnej stanowi *de facto* nawiązanie do teorii prawa naturalnego). Wierzą w zdolność człowieka do wzajemności i empatii, ale eksponują historyczny rozwój moralnych poglądów. W praktyce społecznej, stwierdzają, nadal w wielu kwestiach niełatwo jest osiągnąć moralny konsensus. W dyskursie autorów pochwalających wątpliwości (także w dziedzinie moralności), brak jest konsekwencji, bo np. w przypadku kary śmierci odchodzą od etyki umiaru i formułują zasadę w sposób absolutny, typowy dla „etyki postawy” („kara śmierci bezwzględnie powinna być zniesiona”). Przewyciężeniem tej antynomii jest teza, że istnieją granice wątpliwości. Gdy pogwałcone zostają podstawowe prawa człowieka, można i należy być radykalnym: „Polityka umiaru trzyma się z daleka zarówno od relatywizmu, jak i fundamentalizmu. Mimo to może ją inspirować prawdziwa pasja w obronie podstawowych wartości płynących z postrzegania kondycji człowieka” (Berger, Zijderveld, 2009/2010, s. 151). Natomiast w kwestii aborcji nie są już tak pryncypialni i reprezentują pogląd umiarkowany: „aborcja powinna być wyłącznie w gestii kobiety przynajmniej w pierwszym trymestrze ciąży, następnie być coraz trudniejsza do zaakceptowania, a na koniec być nielegalna, z wyjątkiem sytuacji nadzwyczajnych”.

Generalnie trudno nie zgodzić się z autorami tej książki co do *meritum*, jednak ich argumentacja ma swoje słabości. Stanowisko pośrednie to inaczej orientacja poszukująca, legitymizująca wątpliwości i wynosząca je ponad pewność. W dziedzinie wiary religijnej wiąże się ona z inkluzywizmem, z oddzielaniem tego, co istotne, kluczowe dla danego wyznania i adiaforyczne, marginalne, bez znaczenia:

Teologowie chrześcijańscy mogą określać zmartwychwstanie Chrystusa jako istotę religii, ale cuda Nowego Testamentu jako elementy do negocjacji. Inny przykład: w aktualnej europejskiej debacie na temat integracji muzułmańskich imigrantów ze społeczeństwami demokratycznymi, okaleczenia i kaźnienie, dopuszczone przez tradycyjne islamskie prawo, mogą być uznawane za nienegocjowalne, ale noszenie chusty w imię <islamskiej skromności> może być przedmiotem negocjacji. (Berger, Zijderveld, 2009/2010, s. 113)

Warto zauważyć, że i to rozstrzygnięcie nie jest pozbawione wad: problemem są kryteria, na podstawie których decydujemy, czy dany element stanowi jądro religii, czy „rzecz bez znaczenia”. Ponadto autorzy, odrzucając w dziedzinie religijnej zarówno absolutyzm, jak i stanowisko określane jako pluralizm religijny, nie zakładają możliwości posiadania przekonań bez wątpliwości i bez jednoczesnych tendencji prozelitycznych. Wierzący ortodoksyjnie, bez wątpliwości (reprezentujący stanowisko ekskluzywne) nie muszą być przecież fanatykami, fundamentalistami, mogą szanować inne religie, mimo braku gotowości do doktrynalnych kompromisów.

Pochwała wątpliwości podejmuje sprawy istotne. Jak słusznie pisze Tomasz Grabowski we wstępie do książki, jej największą zaletą jest

odwaga przypominania rzeczy najważniejszych i dlatego tak łatwo zapomnianych. Przede wszystkim – obrona uniwersalnych, ponadczasowych osiągnięć myśli ludzkiej przed wszechogarniającym relatywizmem i tak modnym dzisiaj postmodernizmem [...] Jak mało która książka socjologiczna ostatnich lat przynosi big picture: spojrzenie na kondycję nowoczesności z lotu ptaka. (Berger, Zijderveld, 2009/2010, s. 5)

Autorzy zdecydowali się na zabieg symplifikujący, na popularny wykład, rezygnując z socjologicznego żargonu, niemniej liczne nawiązania do znanych teorii czynią ich dyskurs popisem erudycyjnym (warto też pochwalić dobre tłumaczenie Stefana Baranowskiego). W przypadku tej eseistycznej wypowiedzi naukowców nie chodzi jednak o pokaz wiedzy i sprawności intelektualnych. Jej celem jest podzielenie się z czytelnikami doświadczeniem, mądrością, przemyśleniami dotyczącymi przyszłości multikulturowych społeczeństw. Autorzy – zatroskani o losy świata – w praktyce realizują Weberowski ideał „etyki odpowiedzialności” i oferują rodzaj socjologicznej parenezy. Napisali książkę *pro publico bono*. Cóż więcej mogą dać społeczeństwu ludzie nauki?